

9. MÁHATMÁ GÁNDHÍ

Ekonomická lokalizace a princip správcovství

Máhatmá Gándhí (1869–1948)

„Pojďte se mnou, ve voze první třídy cestovat nemůžete.“

„Ale já mám lístek první třídy.“

„To nevadí, musíte přejít do zavazadlového oddělení..., pokud tak neučiníte dobrovolně, zavolám na vás policistu.“

Policista se dostavil. Vzal mě za ruku a vystrčil z vlaku. Odmítl jsem přestoupit a vlak odjel... Kabát jsem měl v zavazadle, ale neodvažoval jsem se o něj požádat, abych nebyl znovu urážen, a tak jsem seděl a chvěl se zimou.

Tak popisuje ve své knize *An Autobiography or The Story of My Experiments with Truth* první bolestnou zkušenost s rasismem v Jižní Africe Ind Móhándás Karamčand Gándhí, později svým národem nazvaný Máhatmá (Velká duše) a ještě později Bápú – otec.

Když Gándhí zjistil, že segregované

cestování je jen špičkou ledovce křivd, které museli jeho krajané v Jižní Africe trpět, postavil se do jejich čela a v letech 1893 až 1915 postupně rozvinul metodu občanské neposlušnosti či nespolupráce, kterou posléze nazval *satjágraha*, což lze nedokonalé přeložit jako „sílu pravdy“ či „sílu duše“. Stoupenec *satjágrahy* se zcela odmítá podrobit nespravedlivým nařízením, ale přijímá následující trest a nikdy nepoužívá žádnou formu násilí. Na své oponenty se přitom stále snaží hledět jako na bratry.

Po návratu z Jižní Afriky do Indie Gándhí svou metodu prohloubil a postupně se stal živým symbolem odporu proti britské nadvládě. Asi nejznámějším aktem indické *satjágrahy* byl čtyřtadvacetidenní solný pochod, na který se Gándhí s přáteli vydal 12. března 1930, v téměř jednašedesáti letech. Pochod měl upozornit na nespravedlivou solnou daň, stanovenou Brity. Končil u moře, kde Máhatmá Gándhí, po celonočních modlitbách, veřejně vyzval k občanské neposlušnosti: sůl, základní lidskou potřebu, mají lidé právo získávat zdarma z mořských vln. To už ho provázely tisíce lidí a desetitisíce – včetně Gándhího – byly brzy zatčeny za výrobu soli. Po dalších dramatických zvratech nakonec Britové ustoupili, vězňové byli propuštěni a získávání soli z mořské vody bylo legalizováno. I když boj za svobodu měl i své tragické okamžiky, Indie dosáhla v roce 1947 pod Gándhího vedením nezávislosti a on sám zůstal i po smrti

(podlehl atentátu roku 1948) světoznámou osobností a inspirátorem občanských hnutí po celém světě.

Poutník na duchovní cestě, či ekonomický disident?

Přesto, jak dokládá politolog Bhiku Parekh v knížce *Gandhi's Political Philosophy* (1989), zůstává bohatství Gándhího myšlenkového odkazu nedoceněno. Zdá se, že Gándhí svou radikální kritikou moderního ekonomického systému a svým celostním pohledem na člověka a jeho svět výrazně předběhl dobu, v níž žil. Sám se považoval především za „hledače pravdy“ – poutníka na duchovní cestě. Jeho myšlení je nicméně zajímavé i pro ty, kdo hledají konstruktivní alternativy neoliberálně ekonomického pohledu na svět.

Ekonomie středního proudu vnímá svět jako množinu směřujících jednotek – dodavatelů a spotřebitelů, firem a domácností. Tyto jednotky se vznášejí v prostoru, odděleny od své minulosti, svého prostředí i od sebe navzájem, a snaží se maximalizovat svůj užitek a svůj zisk. Příroda zde buď chybí, nebo vystupuje v roli „zdroje“ či „výrobního faktoru“. Tyto myšlenkové vzorce prosakují do našeho kulturního, politického i rodinného života a zbarvují náš pohled na přírodu, na naše komunity i na sebe sama.

Svadéši: podpora lokálního

Gándhí naproti tomu vycházel z hinduistického pohledu na svět. Základním principem vesmíru zde není systém vzájemně výhodných smluv, ale vzájemně poskytovaných darů. Pro život člověka je určující, že se rodí do určitého místního společenství. To mu nabízí síť podpůrných vztahů a institucí, zvyků a hodnot, které mu umožní přežít a vzkvétat. Lidský svět je propojen se svým přírodním zázemím, které vytvářelo specifika komunity a které jí poskytuje podporu. Lidská komunita a příroda, do níž je vsazena, společně tvoří základ lidské existence. Obě dohromady jsou zahrnuty do pojmu *déš*. *Déše* mohou koexistovat a prolínat se v různých měřítcích (*déšem* je i Indie). Pojem *svadéš* pak znamená můj *déš*, moje komunita – lidská i přírodní. A *svadéši* je způsob, kterým se člověk vztahuje ke svému *déši*. Vzhledem k tomu, že člověk zůstává hlubokým dlužníkem svého *déš*, měl by podle Gándhího postoj *svadéši* zahrnovat úctu a lásku k *déši*, a to nejen k jeho praxi postoj *svadéši* znamená například nákup místního zboží, který umožňuje místním lidem ekonomickou existenci.

Masová výroba – masová nezaměstnanost?

V Gándhího pohledu se tak člověk stává nikoliv spotřebitelem přírodních zdrojů, jehož legitimním životním cílem je maximalizovat svůj zisk a užitek, ale dlužníkem ostatních bytostí, které se obětovaly a obětují, aby on mohl žít. Jeho legitimním životním

cílem je dluh splácet prací pro *svaděš*. Zatímco každá lidská bytost má právo na přístup k prostředkům, které by jí zajistily důstojnou existenci, přemírou spotřeby může ohrozit ostatní členy *svaděše*, a tím i vlastní štěstí a duchovní rozvoj, neboť je s těmi, které ničí, spjata tisíci neviditelnými nitkami. Podle Gándhího pravá civilizace nespočívá ve stálém násobení potřeb, ale naopak v jejich úmyslném a dobrovolném omezování. Podstata Gándhího kritiky industriálního ekonomického modelu, jak jej zčásti vyjádřil i v knize *Hind svarádž – Indická samospráva* (1909, česky 2003), tedy spočívá v obavě, že ekonomický systém závislý na stále větší výrobě a spotřebě ohrožuje duchovní vývoj člověka, protože jej nutí k orientaci na materiální statky a k příliš silnému tlaku na *svaděš* – na živé bytosti, které jej obklopují. To zpětně ubližuje jemu samému.

Gándhí citlivě vnímal stinnou stránku industrializace: nárůst a centralizaci nejen produkce, ale i ekonomické moci, které vedou k rozevirajícím se nůžkám mezi chudými a bohatými a k marginalizaci venkovských regionů. Obával se, že masová výroba povede nakonec zákonitě k masové nezaměstnanosti, protože dříve nebo později bude chybět dostatečný odbyt pro stále narůstající produkci. Gándhí ve své době nemohl nic vědět o ropném zlomu či globálním oteplování, které dnes omezují vyhlídky na ekonomický růst. Přesto nevěřil, že země globálního Jihu dosáhnou materiální úrovně zemí, jako je Británie. Známý je jeho výrok o tom, že Británie využívá polovinu zeměkoule, aby uspokojila své potřeby – kolik zeměkouli by tedy potřebovala Indie?

Ne vlastník, ale správce

Podobně jako Karl Polanyi a jiní ekonomičtí disidenti byl Gándhí skeptický nejen ke kapitalismu, ale i ke komunismu sovětského typu: stát v jeho pojetí má svou roli jako obhájce veřejného zájmu, přílišná závislost na státu však lidské duši neprospívá. Řešení viděl v politické i ekonomické decentralizaci místních komunit. *Svarádž* či samospráva v jeho pojetí začíná u svobodného jednotlivce, který dokáže dobrovolně omezovat své potřeby a bránit svou důstojnost pomocí *satjágrahy*. Pokračuje na úrovni místní komunity, která by měla mít maximální autonomii a možnost pěstovat vlastní potraviny a produkovat výrobky z místních surovin pro místní potřebu. Tato decentralizovaná produkce bude méně „efektivní“ z hlediska celkového objemu produkce a finančního zisku a více „efektivní“ z hlediska zachování osídlení venkova a zaměstnanosti, která je důležitým prostředkem duchovního vývoje člověka. Lokální produkci by měli podporovat nejen uvědomělí spotřebitelé (postoj *svaděš*), ale i stát. Ačkoliv se indická vláda k myšlence místního *svarádže* hlásí obrázkem kolovratu na své vlajce, v praxi dnes kopíruje západní industriální model.

Přesto má Gándhího ekonomický odkaz své pokračovatele. V Indii je to například aktivistka a myslitelka Vandana Shiva, hájící zájmy indických rolníků proti nadnárodním korporacím. Z Gándhího myšlenek zčásti vychází i známá knížka *Malé je milé* zakladatele ekologické ekonomie E. F. Schumachera. Gándhího koncept *správcovství* (*trusteeship*), který hovoří o tom, že půdu, peníze a další kapitály bychom neměli vnímat jako své privátní vlastnictví, ale jako bohatství, které nám bylo svěřeno do užívání pro dobro

svaděše, přímo inspiroval hnutí za komunitní pozemkové spolky (*community land trusts*) v USA a v Británii a má blízko i k ideálům družstevního hnutí a hnutí za sociální ekonomiku. A konečně Gándhího kritiku světového ekonomického systému i jeho vize ekonomicky decentralizovaných komunit stále zřetelněji zrcadlí ideje rodičoho se antiglobalizačního hnutí.⁵⁾

5) *Antiglobalizační hnutí je celosvětové hnutí, které kritizuje ekonomickou globalizaci a aktivně proti ní vystupuje. Stoupenci hnutí nesouhlasí s rostoucí ekonomickou a politickou mocí nadnárodních korporací, podporovanou mezinárodními dohodami o volném obchodu a deregulaci finančních trhů. Blíže viz heslo anti-globalization movement v anglické mutaci Wikipedie.*

13. J. C. KUMARAPPA

Gándhího ekonom

J. C. Kumarappa (1892–1960)

Když se měl sedmatřicetiletý Joseph Chelladurai Kumarappa (původním příjmením Cornelius), úspěšný bombajský auditor, v roce 1929 poprvé setkat s Gándhím a přijel za ním do jeho komunity, zaskočilo ho tamější spartánské zařízení a také mu chvíli trvalo, než v polonahém starém a bezzubém muži, který venku spřádal bavlnu, poznal svého hostitele. Poté však usedl hbitě vedle něj na zem, aniž přitom dbal na své vyžehlené hedvábné kalhoty.

Osudové setkání

Navzdory počátečním rozpakům znamenalo toto setkání radikální změnu jeho životního směřování. Kumarappa záhy zanechal své auditorské praxe, vyměnil západní oblek za ručně tkaný bílý oděv a začal úzce spolupracovat s Gándhím. Na jeho žádost uskutečnil několik velmi podrobných průzkumů ekonomické situace obyvatel indického venkova. Hned v prvním doložil znepokojivě nízké příjmy rolníků ve venkovské oblasti státu Gudžarát i skutečnost, že řada z nich byla po velkou část roku nezaměstnaná. Navrhl celou řadu opatření, jak tuto situaci zlepšit. Vedle všestranné podpory venkovských řemesel a místní výroby pro místní spotřebu zmiňuje například vybírání daní v naturáliích a hledání metod, které by zpřístupnily městský finanční kapitál venkovu.

Kumarappa pomáhal Gándhímu také s vydáváním jeho týdeníku *Young India* a později pracoval řadu let jako ředitel organizace AIVIA (*All-India Village Industries Association*), která se snažila prostřednictvím osvěty, technického vývoje a zajišťování odbytu podporovat tradiční řemesla. Britskou koloniální vládou byl několikrát vězněn za své články a aktivity. [Výsledkem nejdelšího, čtyřletého uvěznění byla jeho nejznámější kniha, *The Economy of Permanence* (1945).]

Ekonomika trvalosti

V ní Kumarappa asi nejpřehledněji shrnuje své ekonomické názory a snaží se nastínit model alternativní ekonomiky, kterou nazývá „ekonomikou trvalosti“. Hned na

začátku vysvětluje, co tím míní: „Co je trvalost? Lidský život málokdy trvá byt i sto let, zatímco měříme-li život přírody, dospějeme k astronomickým číslům... v tomto relativním smyslu tedy hovoříme o ekonomice trvalosti.“ O trvalosti hovoří i tehdy, když rozlišuje neobnovitelné (v jeho terminologii „přechodné“) zdroje, jako je uhlí, ropa či minerální zdroje, a obnovitelné – „trvalé“ zdroje, kam zahrnuje třeba les či vodu. Kumarappa se obává, že ekonomika založená na čerpání „přechodných“ zdrojů vede k „disharmonii, nezdravé konkurenci, nepřátelství a světovým válkám“, zatímco ekonomika trvalosti, která se spokojí s trvalými zdroji, je cestou k míru. *Vzorem pro ekonomiku* by podle něj měly být uzavřené přírodní cykly. V knížce *Gandhian Economic Thought* (1951) hovoří o „našich němých bratřích“, zvířatech, i o „půdě, z níž čerpáme svou obživu“, a zdůrazňuje, že pokud na ně nebudeme myslet při uspokojování našich potřeb, příroda se pomstí.

Zemědělství vnímal Kumarappa jako nejdůležitější výrobní odvětví. Za základ prosperity venkova považoval nejen podporu místních řemesel, drobného průmyslu a přístupu k půdě, ale i zachování a obnovu úrodnosti půdy, lesů a tradičních zavlažovacích systémů. Přestože (stejně jako Gándhí) nepřemýšlel o problému populačního růstu, můžeme jej považovat za jednoho z předchůdců ekologické ekonomie, která chápe ekonomiku jako otevřenou podmožinu ekosystému Země. Je zajímavé, že již v roce 1951 navrhuje vedle peněz měřit směnu také pomocí toků energie, materiálu či jednotek času, což jsou přístupy, jež se začínají v ekologické ekonomii uplatňovat až v poslední době.

Bystrý student

Američan Mark Lindley, autor knížky *J. C. Kumarappa: Mahatma Gandhi's Economist* (2007), jej považuje navíc i za ekonoma institucionálního, protože Kumarappa přemýšlí o roli institucí při formování indické ekonomiky. Indický rodinný systém vzájemné souměřitelnosti a odpovědnosti například vidí jako faktor, který tlumí jak konkurenční tendence moderní ekonomiky, tak extrémy bohatství a chudoby. Podobně pochvalně zmiňuje tradiční systém vlastnictví půdy, kdy rolník nesmí svá nejúrodnější pole prodat bez souhlasu celé obce, což brání přesunu půdy do rukou spekulantů. Sympatické je, že se Kumarappa pokoušel o vyvážený pohled a přiznával, že tradiční indické instituce mají také své zápor.

Ačkoliv v jeho textech najdeme i ideologické pasáže, většinou psal střizlivě a umírněně. Navíc měl kvalitní ekonomické vzdělání, které dodávalo jeho psaní zasvěcenost a věrohodnost. Kumarappa, jenž měl tu výhodu, že se narodil v době situované rodině indického vládního úředníka, odjel totiž už jako dvacetiletý do Londýna, kde vystudoval a později praktikoval účetnictví a auditing. Po návratu si doma zařídil vlastní auditorskou firmu, v roce 1927 však opět vycestoval, tentokrát navštívit jednoho ze svých tří bratrů, který studoval v New Yorku (měli ještě šest sester). Návštěva se

9) K institucionální ekonomii viz kapitolu 21 o Lubomíru Mlěchochovi.

strávila
biologii
1986 se
vic, kde
ústavu
ažovala
cí před
ditelkou
Budějo-
zajímá
d jejich
jprve na
ějovích,
Fakulty
kologice-
poklady
í, etické
včetně
se také
ožila do
evnictví
a Feier-
a Dcery
ou knihy
bníkem,
Ruskin
sopisem
družstva
ho think
lezi lety
nensku,
ená, má

protáhla na dva roky, během nichž bystrý mladý muž stihl vystudovat podnikové finančníctví a veřejné finance.

Co je pokrok?

Postupně se radikalizoval: vedle nekonformních učitelů ekonomie na Columbia University na tom mělo svůj podíl i indické společenství v New Yorku, které pořádalo přednášky kritické vůči britským koloniálním praktikám v Indii. Joseph začal opět nacházet své indické kořeny, což se projevilo i v tom, že se vrátil k původnímu příjmení svého dědečka, který se kdysi z Kumarappy přejmenoval na angličtěji znějícího Cornelia. Magisterská práce, kterou obhájil na Columbia University, dokládala, že chudobu Indie způsobila britská koloniální správa, zejména příliš vysokými daněmi a likvidací domácího průmyslu. Indie tak v britském područí postupně přišla o vlastní vývozní i domácí trhy a stala se vývozcem surovin a dovozcem britských produktů.]

Zatímco v této své magisterské práci, která později vyšla i knižně, ještě akceptuje konvenční vizi pokroku, spočívající v přechodu od zemědělství a řemesla k průmyslové výrobě, ve svém pozdějším díle mění tón. Stroje začíná vidět jako problém: staly se našimi pány namísto služebníky, jsou nástroji ke koncentraci zisku a mnohorozměrnou lidskou bytost proměňují buď v „ruce“, nebo v „ústa“. Není přitom důležité, zda se to děje pod taktovkou komunismu nebo kapitalismu... Efektivnost průmyslové výroby je podle Kumarappy přitom jen zdánlivá: Rozlehlost výrobních a prodejních sítí vyžaduje investice nejen do technické, dopravní a ekonomické infrastruktury, ale také do zbrojního průmyslu a často i do válečných operací na ochranu ekonomických zájmů. Pokud zahrneme tyto náklady, říká Kumarappa, není centralizovaná výroba vůbec levná. Sám snil o ekonomice založené na nenásilí. Stroje a nástroje měly být podle něj pomocníky, nikoliv pány. Měly by být nízkonákladové, mít malé měřítko a umožňovat každému vydělat si na živobytí, aniž by přitom musel konkurenčně likvidovat druhé.

Rebel až do konce

V roce 1947 si Gándhí přál, aby se Kumarappa stal prvním ministrem financí samostatné Indie, to se ale nestalo. Byl sice jmenován do různých vládních komisí, jeho přístup byl však příliš radikální (požadoval například výlučně komunitní vlastnictví půdy) a to, spolu s Gándhího smrtí v roce 1948, rozhodlo o jeho marginalizaci ve světě indické politiky.

Jeho sdružení AIVIA vzala pod své křídlo nová vláda. Když se zástupci sdružení sešli za geese ministra průmyslu v Dillí, povšiml si Kumarappa, že účastníci obdrželi jakési tužky s nápísem HB-Faber, a ještě než mohlo jednání začít, vzal si slovo. Pohrdlivě hodil tužku na stůl a vyjádřil své zklamání nad pokrytectvím, vedoucím pořadatele k tomu, že na setkání organizace, která měla podporovat drobné domácí producenty, využívají takovéto zahraniční, masově vyráběné výrobky. Vypráví se také, že se Kumarappa

provokativně pokusil přijet na jednání v silně opulentní vile nového ministerského předsedy Džaváharlála Néhrúa ve volském povoze, nebyl mu však umožněn přístup.

V padesátých letech se jeho zdraví začalo zhoršovat, a odstěhoval se proto do gándhíovského ašrámu Gandhi Niketan nedaleko svého rodiště poblíž města Madurai v jižní Indii. Kumarappa, který se nikdy neoženil, tu žil velmi skromně v jedné místnosti, přemýšlel, psal a organizoval středisko pro výuku řemesel. Zemřel v roce 1960, v den výročí Gándhího smrti. Navzdory svým zajímavým myšlenkám, které mnohdy předběhly dobu (a inspirovaly například E. F. Schumachera), a navzdory renesanci zájmu o jeho dílo zůstává Joseph Kumarappa jako heterodoxní ekonom nedoceněný. Stále čeká na své moderní interprety a pokračovatele.

strávila
biologii
1986 se
vic, kde
ústavu
zažovala
ci před
ditelkou
Budějo-
zajímá
od jejich
jprve na
ějových.
Fakulty
kologie-
poklady
í, etické
včetně
se také
ožila do
evnictví
a Feier-
a Dcery
ou knihy
bnikem,
o Ruskin
sopisem
družstva
ho think
mezi lety
inensku.
ená, má